

JMENNÝ SYSTÉM

Ve jmenném systému došlo na cestě do románských jazyků k zásadním změnám, především k zániku latinské deklinace s pádovými koncovkami. Kromě toho substantiva 4. a 5. deklinace přecházejí k progresivnějším typům (hlavně 1. a 2. deklinace), dvojtvary jsou ostatně známy už z dřívějších dob. Také neutrum skoro úplně zmizelo, zachovalo se u některých zájmen. Dochází k tvoření nových zájmen a členu, převáží opisné stupňování adjektiv.

Redukce rodu

- kolísání v rodě v latině odpradávná, některá maskulina měla v plurálu staré kolektivum na *-a* (*iocus – ioca*)
- opozice rod životný (m., f.) x neživotný (n.) neodpovídalo v latině skutečnosti
- tendence přiřadit neutra k maskulinům a rozdělovat jména na maskulina a feminina podle formativních prvků (*-a-* feminina, *-o-* maskulina), např. jména stromů na *-us* přešly k maskulinům
- k maskulinům přešla neutra všech deklinací, ze 2. zejména neutra na *-um*
- některá neutra na základě plurálu přešla k femininům, např. *folium/folia* > šp. *hoja*, it. *foglio, foglia*, fr. *feuille/fueille*, port. *folho/folha*; *lignum/ligna* > it. *legno/legna*, šp. *leño/leña*; *fortia* „statečné činy“ > it. *forza*, šp. *fuera*, fr. *force*, prov., kat. *forsa*, port. *força*
- neutrum podle Väänänenova přetrvalo minimálně až do začátku románských jazyků (v pozdně latinských textech mají systematicky neutra 3. dekl. stejný tvar v nom. i ak., u neuter 2. dekl. koncovka *-um* v akuzativu přetrvává déle než u maskulin, ačkoliv v nominativu mívají obojí už *-us*)
- kolektivní plurál na *-a* se u některých slov dochoval i do románských jazyků, např. *brachium – brachia* > it. *braccio – braccia*, st. fr. *braz – brace*
- plurál neuter na *-ora* se zachoval v rumunštině, např. *tempus – tempora* > rum. *timp – timpuri*
- některá feminina 4. deklinace, např. *socrus, murus, neptis*, přešly k ostatním femininům s *a* kmenem (*socra* > šp. *suegra*, st. fr. *suire, suegre*; *nepta* > šp. *nieta*, kat., port. *neta*, prov. *nepta* nebo *neptia* > fr. *nièce*, lad. *ñetse* nebo *nepotia* > rum. *nepoăta*)

Redukce počtu deklinací

- i v literární latině existovalo kolísání mezi 4./2. a 5./1. deklinací; 4. i 5. deklinace byly počtem spíše okrajové, bylo tam několik důležitých slov (*manus, dies* apod.)
- 4. deklinace (převážně maskulina, tematický vokál *u*) byla pohlcena druhou
- 5. deklinace (převážně feminina, tematický vokál *e*) přešla do první
- počet deklinací se tak zredukoval na 3, v románských jazycích pouze stopy po 4. a 5. deklinaci, např. *rem* > fr. *rien, faciem* > šp. *haz* x it. *faccia* < pozd. lat. *facia*

Deklinace – fakta

- ve většině románských jazyků je jeden tvar pro singulár a jeden pro plurál
- většinou je to bývalý akuzativ singuláru a plurálu (šp. *amigo, amigos*, it. *amica, amiche*), ale některá románská substantiva vychází z nominativu–vokativu, a to hlavně jména osob (*deus* > šp. *Dios*; *homo* > it. *uomo*) a některá zájmena
- v italštině a rumunštině tvar plurálu feminina (1. dekl.) typu *capre* vychází z ak. pl. *capras*, kdežto tvar plurálu pro maskulina (2. dekl.) vychází z lat. nom. pl. (it. *cavalli*, rum. *cai*)

- ve staré francouzštině, v provensálštině a pravděpodobně v předliterární západní rétorománštině se zachoval systém dvou pádů: jeden tvar pro podmět (starý nominativ) a druhý (většinou starý akuzativ) pro ostatní pády
- tento systém je však omezen pouze na maskulina typu *murus* a výběrově na některá další substantiva (*tors – tor < turris, turre* „věž“, *citez – citet < civitate + s – civitate* „město“):

	lat.	stará fr.		lat.	stará fr.
sg. nom.	murus	murs	pl. nom.	muri	mur
sg. ak. (obl.)	murum	mur	pl. ak. (obl.)	muros	murs

feminina typu *porta* mají v plurálu pouze 1 tvar vycházející z akuzativu plurálu (*illas portas > les portes*), dvoupádový systém rovněž nemají nová maskulina ze starých neuter na *-s* (*corpus > cors, tempus > tens*) a řada imparisylab označujících osoby (*lere – larron < latro – latrone*).

- rumunština rozlišuje u většiny feminin 2 pády, nominativ-akuzativ a genitiv-dativ (nom.-ak. *doamnă*, gen.-dat. *doamne < dominae*), dále má vokativ na *-e*: *doamne < domine* (nom. *domn*), *Petre < Petre* (nom. *Petru*). Jeho latinský původ však podle Väänänenena není jistý.
- některé vztahy, které bylo v latině možné vyjádřit prostým pádem, se vyjadřují pomocí předložek
- **chronologie** – podle Hermana vrcholil chaos různých forem v pátém století

Záměny pádů doložené v lidových a pozdně latinských textech:

- dativ – genitiv: v pozdní latině se objevuje často „posesivní dativ“ místo genitivu v nominálních syntagmatech typu *aut collo decus aut capiti* (Verg. Aen. , 134–135), kde se spojuje posesivní a etický dativ. Dativ nahrazuje genitiv i jinde a jsou i obrácené případy
- nom. pl. na *-as* se dvakrát objevil kolem r. 100 př. Kr. a později se rozšiřuje (např. Pompeje). Vliv pl. 3. dekl. na *-s*, vliv italských jazyků s původním ine. nom. pl. na *-as*?
- akuzativ se od starých dob rozšiřuje na úkor ablativu u dep. sloves *uti* a spol. a na úkor dativu u sloves *parcere, persuadere, studere, nocere, servire*
- akuzativ se stále více používá po předložkách, hlavně na úkor ablativu
- dativu konkuruje konstrukce *ad + ak.* (už Plautus)
- konkurence pro partitivní a posesivní genitiv konstrukce *s de*, pro posesivní genitiv sporadicky *ad + ak.*
- ablativ nahrazován předložkovými konstrukcemi s *in, cum, per, propter*
- nominativ a akuzativ se rozlišují na nápisech z mnoha oblastí, nicméně je i řada příkladů jejich záměny (hl. u fem. 1. dekl.), v Galii v 5. stol. je záměna u 1. dekl., ale ne u jiných deklinací
- některé formy ustrnuly, např. genitivy typu *martyrorum* (tj. *dies*) „svátek“, tituly a epiteta (*regnante dominus Leoprando, viro excellentissimo rege in Italia*), některé lokativy (*Brundisi > it. Brindisi, Florentiae > it. Firenze*)

Deklinace – interpretace

Zánik systému latinské deklinace se vysvětloval hláskovými změnami, které způsobily rozsáhlou homonymii mezi pády a přivodily následný krach celého systému, který si vyžádal vyvinutí nových způsobů vyjadřování. Podle novějších výzkumů však vývoj ve fonetické oblasti nemohl být sám o sobě prvotní příčinou tak rozsáhlé změny. Pomocí hláskových změn se také nedá vysvětlit eliminace některých pádových koncovek (např. *-orum*, *-arum*), které byly foneticky stabilní.

V souvislosti se zánikem latinské deklinace se upozorňuje na nevyrovnanost latinského systému samotného (Herman, *El latín vulgar*). Při vývoji z ine. prajazyka latina zjednodušila jmenný systém. Zredukovala počet pádů z 8 na 6, ablativ absorboval lokál a instrumentál, lokál v některých případech také splýnul s genitivem (*Romae*). Vokativ byl téměř ve všech případech roven nominativu, některé tvary, které se ještě v archaické latině lišily, vyústily do jedné podoby (např. dat. *oi* a abl. *od* > *ō*), v plurálu měl dat. a abl. vždy stejnou koncovku, ze systému zmizel duál. Systém byl nevyvážený i v tom, že např. ve 2. deklinaci se lišil gen. a dat. sg., ale v 1. ne a naopak 2. měla shodný dat. a abl., ale první ne. Kromě toho pády neměly přesně vymezené funkce a mnohdy se překrývaly. Prostým pádům dále konkurovala spojení s předložkami. Herman nicméně uvádí, že rostoucí chaos ve funkcích pádů i jejich fonetické podobě by sám o sobě nestačil, kdyby nominální flexe byla nezbytně nutná pro srozumitelnost (viz zachování slovesných koncovek). Je tedy zřejmé, že latina měla možnost použít jiné prostředky místo flexe. Podle Hermana to byly především předložky. Nevyrovnanost systému se uvádí jako příčina změn i v jiných případech. Lingvisté však upozorňují na to, že i stabilní systémy (např. španělština nemá subj. fut.) často vykazují prvky asymetrie, a proto to nemůže být hlavní důvod. Obecná vlastnost jazyka (tendence k vyrovnanosti) nám navíc neříká, proč došlo k určité změně na určitém místě a v určitém čase.

Vysvětlení zmíněné v předcházejícím odstavci spadá mezi morfosyntaktická vysvětlení, která předpokládají, že muselo nejprve dojít k nějaké změně, díky níž se pádové koncovky staly nadbytečnými (např. přesun zásadních informací napravo – tj. na předložku).

H. Pinkster (*Sintassi e semantica latina*) zkoumá používání pádů v klasické latině. Pokládá za málo užitečné mluvit o sémantické hodnotě jednotlivých pádů, a to zvláště v rámci nukleární predikace, kde je hlavní význam predikátu a kde může být argument vyjádřen jak pádem tak předložkovou vazbou. Na periférii může být význam pádu někdy důležitý. Na základě rozboru textů charakterizuje užití pádů následujícím způsobem (str. 60):

- genitiv vyjadřuje zejména vztahy na úrovni nominálního syntagmatu
- ablativ je především pádem satelitů
- akuzativ je zejména pádem konstituentů nukleární predikace, obzvláště 2. argumentů
- dativ je poměrně méně častý než ostatní pády a vyskytuje se zejména v nukleární predikaci

Uvnitř nukleární predikace je zastoupení pádů následující (str. 63):

typ slovesa	1. argument	2. argument	3. argument
1 valenční	nom.	—	—
2 valenční	nom.	ak. 88,3%	—
		dat. 7,6%	
		abl. 3,6%	
		gen. 0,5%	
3 valenční	nom.	ak.	dat. 70,6%
			abl. 26,6%
			gen. 1,7%
			ak. 1,4%

Z toho plyne, že akuzativ je především pádem 2. argumentu a dativ 3. argumentu. Existují samozřejmě případy, které se nechovají podle této tendence (*utor* a spol., *alci aqua interdicere* atd.). V těchto případech záleží mnohem více na tom, jakou pozici slovo obsazuje než na „významu“ pádu.

Na periferii se nejčastěji objevuje ablativ (79%) následován dativem (15,8%) a akuzativem (5,2%). Genitiv se na periferii nevyskytuje. Pád je na periferii určen pouze funkcí konstituentu, nikoliv nukleární predikací. Zda může konkrétní slovo zastávat funkci konkrétního satelitu, rozhoduje především význam dotyčného slova. Rozhodující je tedy význam, nikoli pád.

Význam věty je určen lexikálním významem predikátu a jeho argumentů a lexikálním významem satelitů. Pády jsou tím důležitější, čím více významově blízkých argumentů může predikát mít.

Pokus: v textech se odstranily pádové koncovky a zkoumalo se, do jaké míry to naruší srozumitelnost textu. Ukázalo se, že pády nebyly ve většině případů nutné. Význam predikátu totiž většinou značně omezuje výběr argumentů, na srozumitelnosti se dále podílí číslo (shoda podmětu a predikátu) a rod (perifrastické konstrukce). Také počet možných satelitů pro každou větu je relativně nízký. Problémy s porozuměním vznikají zejména u:

- dlouhých a složitých vět
- predikátů, které mohou mít více významově blízkých konstituentů (např. více osob)
- ablativu absolutního, který by splynul s participiem spojitým
- akuzativu s infinitivem

Je třeba ovšem dodat, že redundantní prvky jsou v jazyce běžnou věcí a pomáhají porozumění. (vlastní pozn.)

Závěr H. Pinstera: Pádům by se měla přisuzovat mnohem menší důležitost než je tomu v tradičních a školních gramatikách. Mnohem větší roli hraje ve větě význam sloves a jmen. *L'importanza relativamente scarsa dei casi spiega perché, in pratica, le lingue romanze abbiano potuto svilupparsi con una struttura sostanzialmente priva di casi, senza che sorgessero problemi di comunicazione. Il sistema casuale ha lasciato il posto a un altro sistema, basato principalmente sull'ordine delle parole e sulle preposizioni.*

Pinksterův závěr je tedy ve svém důsledku ve shodě s Hermanovým tvrzením o tom, že překrývání funkcí a fonetický vývoj by v případě nesrozumitelnosti takovou změnu nevyvolaly. Otázkou zůstává, proč ke ztrátě deklinace došlo právě v době, kdy k ní došlo. Podle mého názoru je třeba hledat odpověď především ve společenské situaci (pokles vzdělanosti, izolace apod.), ale vyloučit nelze ani další vlivy, např. snadněji osvojitelný systém předložek pro lidi učící se latinu jako cizí jazyk.

Slovosled

Se změnou ve jmenném systému úzce souvisí otázka slovosledu, který je spolu s předložkovými vazbami alternativou k systému pádových koncovek.

Na situaci v klasické latině jsou rozdílné názory. Tzv. volný slovosled rozhodně neznamená libovolné pořadí slov. Často se vyskytuje tvrzení, že slovosled klasické latiny je typu SOV a v lidové a pozdní latině se mění na SVO. Detailnější studie však ukazují, že je to velmi zjednodušené a skutečnosti neodpovídající tvrzení. Výsledky rozboru latinských textů jsou navíc ovlivněny i metodologickým postupem (berou-li se v úvahu jen věty hlavní nebo i vedlejší, volba autorů a děl atd.). Jednoduchých hlavních vět bez velkého počtu větných členů je v latině poměrně málo. Na slovosled může mít vliv také stylistický záměr autora nebo nutnost dodržet metrické schéma v poezii.

Pinkster uvádí faktory, které ovlivňují pořadí slov nebo lépe konstituentů a způsobují „odchyly“ od SOV. Patří mezi ně zejména:

- typ věty: v rozkazovacích větách se sloveso často vyskytuje na prvním místě ve větě; ve vedlejších větách se sloveso vyskytuje na konci častěji než ve větách hlavních
- tendence umisťovat složitější větné konstituenty napravo a méně rozsáhlé nalevo.
- faktory pragmatické povahy, zejména funkční perspektiva větná. Na prvních místech se objevují konstituenty s funkcí topicu nebo kontrastivního focusu, kdežto konstituenty s funkcí focusu bývají na konci věty
- důležitou roli pro slovosled hraje také intonace (Petr ukradl peníze?/Ty peníze ukradl Petr?), o které však v latině nemáme informace

Pinkster (*Sintassi e semantica latina*; „Evidence for SVO in Latin?“ in Wright R: (ed.), *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*) vyvrací také názor, že první místo ve větě je vyhrazeno podmětu. Na prvním místě se totiž velmi často vyskytují spojovací výrazy a různá slova s anaforickou funkcí (odkazují na předcházející větu), např. adverbia *ideo*, *tunc*, zájmena *is*, *ille*, tázací a vztažná zájmena. Některé spojovací výrazy se však vyskytují na druhém místě, např. *autem*. Pomineme-li spojovací výrazy, vyskytují se na prvním místě konstituenty uvádějící do situace (*Constituenti – Tema*, které vyjadřují, co bude obsahem následující věty), např. *de his rebus cum ageretur apud Caesarem...* (Caes., *Bel. civ.* 3, 109). Dále se zde objevuje topic nebo kontrastivní focus.

Topic: *Quintum fratrem cotidie expectamus*

Kontrastivní focus: *An...vero...Scipio... Gracchum...interfecit? Catilinam nos consules perferemus?* (*Catilinam* je v kontrastu ke *Gracchum*)

Je třeba mít také na paměti, že podmět bývá v latině často nevyjádřený. Pokud se vyskytuje os. zájmeno ve funkci podmětu, bývá to např. proto, že dochází ke změně podmětu nebo že podmět má funkci kontrastivního focusu (Můj bratr si mohl koupit kolo. A já nemůžu?).

Poslední místo ve větě bývá obsazeno focusem. I v latině se v této pozici objevují jména s funkcí focusu, a to předmět *quem...relinquam? ratio...postulat fratrem* (Cic. *Att.* 5, 6, 1) i podmět *stomachum autem infirmum indicant pallor, macies* (Cels. 1, 8, 2). O slovese v koncové pozici nelze vždy říct, že je to focus, např. *Terentia magnos articulorum dolores habet*. V tomto případě je fokusem sloveso včetně svých konstituentů. Pořadí OV může mít dvě interpretace: focusem je samotné sloveso nebo je focusem sloveso včetně svých konstituentů (předmětu). Pořadí VO má naproti tomu jedinou interpretaci: focusem je předmět. Z toho plyne, že větší počet případů OV může být způsoben i dvěma interpretacemi ku jedné pro VO.

Speciálním případem jsou tzv. *presentative sentences*, které jako celek obsahují novou informaci a nelze je rozdělit na topic a focus. V těchto větách bývá sloveso často spíše v přední části věty a podmět spíše v zadní části, obvyklým schématem je tedy VS. Příklady: *erant in ea legione fortissimi viri* (Caes., *Gal.*, 5, 44, 1); *relinquebatur una per Sequanos via* (Caes., *Gal.*, 1, 9, 1); *venerat iam tertius dies* (Petr. 26); *žil byl jednou jeden král*.

Nelze říci, že by klasická latina byla jazykem se slovosledem SOV, i když je to velmi častý vzorec. Vyskytuje se v ní řada variant a slovosled se liší také podle žánrů a autorů. I pro pozdní latinu je typická variabilita a nelze tvrdit, že po r. 400 n. l. byl slovosled SVO, ačkoli se zvýšila jeho četnost. Dokonce i v merovejských textech nenastává změna. O pozicích jednotlivých konstituentů ve větě platí to stejné, co pro klasickou latinu. Jako typický text s SVO se často uvádělo *Peregrinatio*. Poměrně vyšší výskyt SVO lze v tomto případě však vysvětlit charakterem textu. Při popisu cesty často přináší nové informace, které jsou umístěny na konci věty, např. *locum, ubi...montes...faciebant vallem infinitam, ingens, planissima et valde pulchram* (Per. 1, 1). V tomto případě může být koncová pozice předmětu navíc posílena jeho délkou, viz tendence rozsáhlé konstituenty napravo. Pokud jde o současné románské jazyky, i zde je více možností než SVO.

U nominálních syntagmat atributy následují po jméně. Obrácený slovosled je způsoben pragmatickými faktory (atribut je focusem). Také oddělení atributu od svého jména může být vyjádřením funkce focusu. Některá adjektiva zastávají funkci focusu častěji než jiná. Toto tvrzení odpovídá skutečnosti více než výčty adjektiv, která stojí před nebo za jménem. Herman (*El latín vulgar*) píše, že počet adjektiv před a za jménem je téměř stejný. Výběr pozice byl podle něj ovlivněn stylistickými faktory, dnes však nelze dostatečně přesně určit rozdíly, které s sebou nesla pozice adjektiva. Genitiv ve funkci atributu stojí ve „vulgárních“ textech ve většině případů za jménem, narozdíl od klasické latiny, kdy se často vyskytuje i před jménem.